

**Özkan, Bülent (2011), *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle
Füllerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri
-Derlem Temelli Bir Uygulama-*, Türk Dil Kurumu
Yayımları, Ankara, 467 s., ISBN: 978-975-16-2384-3**

Ceren Kayaselçuk*

Son yıllarda, dilbilim ile mühendisliğin bir alt alanı olan *doğal dil işleme* (natural language processing) birleştirilerek yeni bir çalışma alanı ortaya çıkmıştır. *Derlem Dilbilim* adı verilen bu yeni çalışma alanının özellikle sözlükbilim ve uygulamalı dilbilim için önemi büyüktür. Dilbilimin sesbilim, biçimbilim, sözdizimi, anlambilim gibi temel alanları yanında kullanımbilim, psikodilbilim, sosyodilbilim, söylem çözümlemesi gibi diğer bilim alanlarıyla yakın ilişkideki konuları bu türden çalışmaların içinde incelenmektedir.

Dilbilim, kendine özgü yöntemlerle dili, dilin yapısını, işlevini, kullanım alanındaki gelişmeleri inceleyen bilim dalıdır. Dilbilimin birçok alt başlığı ve inceleme alanı vardır. Bunlardan biri de, özellikle gelişen teknoloji ile birlikte ilgi odağı olan, derlem dilbilimidir. Derlemler, bilgisayarda işlenmeye uygun olan metinlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan metin havuzlarıdır. Derlem dilbilimi, oluşturulan derlemler üzerinden incelemeler yapan yeni bir alandır. 1950'lerden itibaren İngiltere ve Amerika gibi teknolojik bakımdan gelişmiş ülkelerde dilbilime uygulanmaya başlanan bu alan, Türkiye'de, son yıllarda çalışılmaktadır.

Dr. Bülent Özkan tarafından hazırlanan *Türkiye Türkçesinde Belirteçlerle Füllerin Birlikte Kullanılması ve Eş Dizimlilikleri -Derlem Temelli Bir Uygulama-* adlı eser Türkiye'de derlem dilbiliminin yöntemleriyle yapılmış ilk çalışmadır. Bu eser; İçindekiler, Ön Söz, Kısaltmalar Listesi, Tablolar Listesi, Birinci Bölüm (Giriş), İkinci Bölüm (Kuramsal Açıklamalar ve Araştırmalar), Üçüncü Bölüm (Yöntem), Dördüncü Bölüm (Sözlük), *Beşinci Bölüm (Sonuç) ve Genel Sıklık Dizini, Dizin ve Kaynaklar* şeklinde bölümlenmiştir.

Eserin Ön Söz'ünde (s. IX) belirteçlerin ve fiillerin dil dizgesinde edindikleri yerler anlatılmıştır. Özkan'a göre, belirteçler dil dizgesinde fiillerle söylem düzlemine çıkarlar. Fiiller ise, dizgenin ana unsuru olmaları nedeniyle

* Arş. Gör., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ceren.ybu@gmail.com

anlamca diğer öğelerce tamamlandıkları gibi, doğrudan belirteçlerle ilişki içindedirler. Bu ilişkinin temelini belirleyen nokta ise, fiiller ve belirteçlerin birliktelik kullanımları ve eşdizimlilikleridir.

Derlem tabanlı bir uygulama olarak ilk olma özelliğini taşıyan bu eserde belirteçlerle fiillerin ilişkileri ortaya konulmuştur. Ayrıca, çalışmanın bir diğer önemli noktası da fiillerin kılınış-görünüş, kip-kiplene, çatı, olumluluk-olumsuzluk, zaman ve diğer dizgesel görünümle ilgili çalışmaların da kapısını aralayacak olmasıdır.

Eserin *Kısaltmalar Listesi*'nde (s. XI) *Genel Kısaltmalar; Kullanılan İşaretler ve Derlemde Yer Alan Eserler ve Kısaltmaları* yer alır.

Tablolar bölümünde (s. XX) yer alan yedi tablonun sıralaması da şöyledir: *Madde Başı Örneği, Derlem İşleme Diyagramı, Ana Derlemin ve Denet Derlemin Türsel Dağılımı, Derlemde Yer Alan Eserlerin Zamansal Dağılımı, Denet Derlemin Gerçekleşmiş Sıklık Değerleri, Belirteçlerin Derlemde Rastlanma Durumları, Belirteçlerin Sıklık Aralıkları ve Dağılımı.*

Eserin *Giriş*'inde (s. 1-3) bağlam (context), çizgisellik, dil, eşdizimlilik, birliktelik kullanımları, yapısalcılık anlayışı, göndergesel anlam (referential meaning), duygusal anlam (emotional meaning), anlam bilim (semantic), bildirişim konuları üzerinde durularak anlam ve işlev kavramları açıklanmıştır. Bu kısımda, anlamın tek başına değil, bağlı bulunduğu kelimelerle meydana geldiği; bu bağlılığın da sözcükler arasındaki bağlılığı ortaya çıkardığı üzerinde durulmuştur.

Anlam ve işlev, sözcük ve sözcük türleri arasındaki ilişkilerle ortaya çıkar. Anlamın ön koşulu, iki sözcüğün birlikte algılanabilmesini sağlayan ortak yanların ya da birbirlerinden ayırt edilebilmelerindeki farklılıkların varlığıdır. Özkan'a göre, dilde en çok bağlılık gösteren sözcük türü belirteçler ve fiillerdir.

Giriş'in ilk kısmını *Amaç ve Önem* (s. 2-3) bölümü oluşturmaktadır. Bu bölümde Özkan ilk önce gelişen teknoloji çağı ile birlikte bilgisayar destekli dil ve derlem çalışmalarının arttığını vurgulamıştır. Daha sonra çalışma yapılırken belirlenen amaçlar ve çalışmanın alan için önemi anlatılmıştır. Bu çalışma, belirteçlerin fiillerle ilişkisel görünümlemlerini anlam, sıklık vb. ölçütler açısından inceleyen derlem tabanlı bir uygulamadır. Çalışma belirteçlerin fiillerle oluşturdukları kavram alanlarını belirlemeyi amaçlamıştır. Böylelikle, Türkiye Türkçesinin belirteç-fiil ya da fiil-belirteç ilişkisinde ortaya çıkan kavram ağacı sözlük birimsel düzeyde ortaya konulmuştur.

Giriş'in ikinci kısmını *Sınırlılıklar* (s. 3) bölümü oluşturmaktadır. Burada çalışmanın genel çerçevesi anlatılır. Burada kullanılan derlemin birtakım araçlarla (yazılım vb.) işaretlenmiş ve ayrıştırılmış bir derlem olmaktan çok, söz dizimsel anlamda derlemin tümce-cümle olarak nitelendirilen birimlerin

listelenebildiği bir yapıya sahip olduğu açıklanmıştır.

Eserde kullanılan derlem, Türkiye Türkçesine ait 306 yazılı metnin sayısallaştırılmasından oluşan 12 milyon (+/-) sözcüklük verinin MYSQL veri tabanından bu çalışma için Php aracılığıyla tümcesel olarak sorgulanabilir hâle getirilmesiyle oluşturulmuş bir derlemdir. Derlemde, Türkiye Türkçesinin söz varlığında belirteç tanımlı olarak kullanılan 2.616 sözlük birim Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük'ü (2005) esas alınarak incelenmiştir.

Eserde, *Tabakalı Tesadüfi Örnekleme* yöntemlerinden biri olan *Orantılı Paylaştırma Tekniği* kullanılmış; 1/10 oranlı bir denet derlem oluşturulmuş ve sıklığı yüksek belirteçler bu denet derlemden derlenerek çalışmada değerlendirilmiştir.

Eserin ikinci bölümü olan *Kuramsal Açıklamalar ve Araştırmalar*'da (s. 4-30) ilk olarak belirteç ve belirteç kavramı, daha sonra fiil ve fiil kavramı ele alınmıştır. Muharrem Ergin, Zeynep Korkmaz, Tahir Nejat Gencan, Kaya Bilgegil, Haydar Ediskun vb. gramer kitaplarından belirteçlerle ilgili verilen bilgiler aktarılmış ve değerlendirilmiştir. Bu bölümün üçüncü kısmında da belirteç-fiil ilişkiselliğine değinilmiştir. Burada vurgulanan nokta Türkçenin belirli bir söz dizimi ögesine sahip olduğu (özne-nesne-fiil) ve bu nedenle de belirteçlerin her zaman fiilimsi veya fiillerle birlikte kullanıldığıdır. Tümce/cümlede fiilde yer alan kipi belirleyen öğelerden bir tanesinin de belirteç olduğunu, diğer bir bakış açısıyla belirteç kullanımının fiili, fiil kullanımının da belirteci söz dizgesinde zorunlu kıldığını vurgulamıştır. Dördüncü kısımda da dilde birleştirme, seçme ve bağdaşıklık konuları açıklanmıştır. Burada dilde kullanılan birimlerin söz dizgesini oluştururken tesadüfi bir şekilde bir araya gelmedikleri, dili kullanan bireyin bunları bilinçli bir şekilde seçtiği ve dilin bu seçimleri bağlam düzeyinde bağdaştırdığı ele alınmıştır. Son kısımda ise birliktelik kullanımı ve eşdizimlilik kavramları ile ilgili bilgiler aktarılmıştır. Dil içi dizgelerde sözcüklerin anlamları diğer sözcüklerle olan ilişkileri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu bölümde birliktelik kullanımları ve eşdizimlilik kavramlarının Türkçe üzerine yapılan çalışmalarda henüz yeterince ele alınmadığı, ancak dil bilgisi çalışmalarında sıklıkla başvurulması gereken iki kavram olduğu vurgulanmıştır. Eserin özellikle bu bölümü, Türkçeye yeni giren dilbilim kavramlarının açıklamalarını içermektedir.

Eserin üçüncü bölümünü *Yöntem* (s. 31-39) oluşturmaktadır. Burada oluşturulan derlemin içeriği, niteliği ve derlemde kullanılan istatistiksel yönteme ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Derlemin içeriği ve niteliği ayrıntılı bir şekilde anlatılmış, derlemin içeriğini oluşturan veriler çeşitli tablolarla gösterilmiştir.

Eserin dördüncü bölümünü *Sözlük* (s. 40-436) oluşturur. Burada sözlükte kullanılan işaretler ve işaretlerin açıklamaları yapıldıktan sonra derlemde yapılan

tarama sonucu elde edilen veriler alfabetik sıra ile aktarılmıştır. Sözlükte derlem maddelerinin nasıl ele alındığını aşağıda, abartısız sözcüğünün işlenişinde görebiliriz:

abartısız:

◆ *Abartmadan, abartısız olarak, mübalağasız bir biçimde.*

| *gülüşül-* | "*Biri fikra anlattı mı -abartısız gülüşülürdü-* soluk bir serinlik serilirdi ortalığa!" (Kİ-PÖÖD)

Sonuç bölümünde (s. 437-443), eserin inceleme bölümünün aslında sonuç bölümü olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca burada, ulaşılan tüm sonuçların genel bir değerlendirmesi maddeler hâlinde yapılmıştır.

Sonuç bölümünün ardından derlemden tespit edilen belirteçlerin *sıklık dizini* (s. 444-452) ve genel bir *dizin* (s. 453-463) verilmiştir. Çalışmanın en son bölümünü de yararlanılan kaynakların verildiği *Kaynaklar* (s. 464-467) bölümü oluşturmaktadır.

Son dönemlerde artan dilbilim ve derlem dilbilim çalışmaları sonucunda Türkiye’de de bu konuda önemli çalışmalar yapılmaktadır. Dr. Bülent Özkan’ın bu eseri derlem dilbiliminin teknikleri ile Türkiye Türkçesindeki belirteç ve fiil arasındaki eşdizimliliği ortaya koyan öncü bir çalışmadır. Derlem dilbilimi ile ilgili bu eserinden dolayı Dr. Bülent Özkan’a teşekkürlerimizi sunar, başarılı çalışmalarının devamını dileriz.